

‘Hollandsche vecht-suffragettes’?

Een kwestie uit de geschiedenis van het Nederlandse feminisme

MIEKE AERTS

‘Holland’s Militant Suffragettes’? A Theme from the History of Dutch Feminism

The historiography of feminism is bristling with international comparative surveys. It is precisely because of this that the use of national frameworks has been acknowledged, albeit unintentionally and indirectly. Nevertheless, this paper adopts the opposite stance, and argues that both national and internal affairs, as well as international and foreign affairs, can be viewed as categories which serve certain political agendas, thereby making it possible to distinguish between friends and foes in the political struggle. Historians should not reproduce such a differentiation but analyze it instead. To give an example of such an analysis, this paper outlines how the customary distinction between a moderate Dutch and a radical English electoral feminism gained an important impetus at a key moment: when in 1907 the discordant entanglement of political and personal contacts between feminists on both sides of the Channel eventually led to a schism in the Dutch Society for Women’s Right to Vote.

Veel geschiedschrijving beweegt zich als vanzelfsprekend binnen een nationaal kader, maar de geschiedenis van de vrouwenbeweging doet dat niet.¹ Wel bestaan er in veel landen gedenkboeken waarin de wederwaardigheden van het feminisme in een vaderlands kader op een rijtje worden gezet, meestal door trotse veteranen die daarbij hun eigen rol niet al te bescheiden voorstellen. Een schoolvoorbeeld daarvan vormt de zesdelige *History of Woman Suffrage* die tussen 1881 en 1922 in New York verscheen onder redactie van de vooraanstaande kiesrechtstrijdsters Elizabeth Cady Stanton, Susan B. Anthony, Mathilda Gage en Ida Harper. Bij de ongeveer 6.000 pagina’s van dit Amerikaanse boekwerk vallen de 600 pagina’s van het in 1948 gepubliceerde Nederlandse gedenkboek *Van moeder op dochter* enigszins in het niet, maar beide zijn op een vergelijkbaar nationaal stramien gebaseerd.² Daarnaast echter is de geschiedenis van de vrouwenbeweging van meet af aan ook geschreven in de vorm van internationaal vergelijkende overzichten. Een van de eerste kwam tot stand toen Elizabeth Stantons zoon Theodore na een bezoek aan een

¹ De termen feminisme en vrouwenbeweging zijn niet zomaar inwisselbaar, maar voor de gedachtegang in dit artikel is het onderscheid niet zo relevant en worden ze dus als synoniem gebruikt.

² W.H. Posthumus-van der Goot e.a., *Van moeder op dochter. Het aandeel van de vrouw in een veranderende wereld* (Leiden 1948). In 1968 verscheen een derde, herziene druk met als ondertitel *De maatschappelijke positie van de vrouw in Nederland vanaf de Franse tijd*, die het uitgangspunt vormde voor een veelgebruikte SUN reprint uit 1977, uitgebreid met een nawoord door Posthumus-Van der Goot.

wereldcongres voor vrouwenrechten te Parijs in 1878 op het idee kwam om een aantal congresdeelnemers iets over het feminisme in hun land van herkomst te laten opschrijven. De uiteindelijke bundel verscheen in 1884 onder de titel *The Woman Question in Europe*, met hoofdstukken over Engeland, Duitsland, Nederland, Oostenrijk, Noorwegen, Zweden, Denemarken, Frankrijk, Italië, Spanje, Portugal, België, Zwitserland, Rusland, Polen, Bohemen en zelfs ‘de Oriënt’, dat wil zeggen het Ottomaanse Rijk.³ Op dit overzicht zijn er vele in dezelfde trant gevolgd, sommige nog uitgebreider dan die van Stanton, zeker toen de geschiedschrijving van het feminisme vanaf de jaren zeventig van de twintigste eeuw steeds meer in handen kwam van professionele historici.⁴

Het waarom van deze consistente voorkeur voor een internationalistische aanpak valt niet moeilijk te raden en is eigenlijk al aan de ontstaansgeschiedenis van Stantons bundel af te lezen. Net als bijvoorbeeld communisten, socialisten, milieu- en vredesactivisten hebben de meeste feministen zichzelf van meet af aan willen begrijpen als onderdeel van een beweging op wereldschaal, met alle internationale solidariteit, internationale congressen en internationale organisaties van dien. En als ‘de vrouwenkwestie’ of ‘de seksenstrijd’ zelf geen halt hield voor nationale grenzen, dan kon de geschiedschrijving daarvan dat natuurlijk al evenmin doen.

Gezien hun traditie van internationale vergelijkingen zijn historici van de vrouwenbeweging zich meer en meer bewust geworden van de problemen die er aan deze aanpak kunnen kleven. Zo zijn veel oudere, ogenschijnlijk neutrale vergelijkende overzichten, ook dat van Theodore Stanton, ontmaskerd als normatieve schema’s waarbinnen één nationaal feminisme, meestal dat van Engeland of de Verenigde Staten, als ijkpunt dient. In de afgelopen jaren hebben allerlei auteurs daartegenover de volwaardige eigen logica willen verdedigen van, om maar wat te noemen, het ‘Franse’, het ‘continentale’, het ‘centraal-Europese’ of het ‘Midden-Oosten’ feminisme.⁵ Als gevolg daarvan

³ Theodore Stanton (ed.), *The Woman Question in Europe. A Series of Original Essays* (New York 1884).

⁴ Vroege Nederlands voorbeelden hiervan zijn: Bob Reinalda en Natascha Verhaaren, *Vrouwenbeweging en internationale organisaties 1868-1986. Een vergeten hoofdstuk uit de geschiedenis van de internationale betrekkingen* (De Knipe 1989); Mineke Bosch en Annemarie Kloosterman (eds.), *Lieve dr Jacobs. Brieven uit de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht, 1902-1942* (Amsterdam 1985) waarvan ook een vaak gebruikte Engelstalige editie bestaat, *Politics and Friendship. Letters from the International Woman Suffrage Alliance, 1902-1942* (Columbus 1990). Enkele veelgebruikte meer recente overzichtswerken zijn Leila J. Rupp, *Worlds of Women. The Making of an International Women's Movement* (Princeton, NJ 1997); Margaret H. McFadden, *Golden Cables of Sympathy. The Transatlantic Sources of Nineteenth-Century Feminism* (Lexington 1999); Bonnie S. Anderson, *Joyous Greetings. The First International Women's Movement, 1830-1860* (Oxford 2001); Karen Offen, *European Feminisms, 1700-1950. A Political History* (Stanford 2000) en Valentine Moghadam, *Globalizing Women. Transnational Feminist Networks* (Baltimore en Londen 2005).

⁵ Yolande Cohen en Françoise Thébaud (eds.), *Féminismes et identités nationales. Les processus d'intégration des femmes au politique* (Lyon 1998); Lila Abu-Lughod (ed.), *Remaking Women.*

ogen juist sommige van de meest recente internationalistisch opgezette overzichten, geheel in strijd met de bedoeling van de auteurs, als een optelsom van eenzelfvige nationale geschiedenissen.⁶ Zo verbazingwekkend is dat echter ook weer niet, want, zo merkte Benedict Anderson in 1983 al op in zijn klassieke *Imagined Communities*, een natie bestaat, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Christenheid, juist bij de gratie van het internationale en vice versa. Sterker nog, zoals Linda Colley heeft laten zien in haar schitterende studie *Britons*, de obsessieve internationale vergelijking is het vertoog bij uitstek waardoor nationale identiteiten worden ‘gemaakt’.⁷

Om aan dit patroon te ontsnappen zijn veel historici van de vrouwenbeweging afgestapt van vergelijkingen tussen nationale ontwikkelingen, om zich te richten op concrete beïnvloedingsprocessen over nationale grenzen heen. Dat heeft in ieder geval al geleid tot een veel minder idyllisch en vooral ook veel minder internationalistisch beeld van internationale feministische organisaties. Altijd blijkt er namelijk bij nader toezien sprake van dominante nationale belangen en geldstromen.⁸ Ook blijken de ‘andere landen’ of ‘het buitenland’ waar de situatie zo veel beter (of slechter) is dan ‘bij ons’, in sommige gevallen wel heel virtueel van karakter te kunnen zijn. De Amerikaanse historica Bonnie Anderson heeft in dit verband enkele jaren geleden gewezen op de vermakelijke verwijzingscultuur die in Europa ontstond rond het Bloomerkostuum, een combinatie van een zogeheten ‘Turkse’ broek met daarover heen een korte rok die halverwege de negentiende eeuw door de Amerikaanse feministe Amelia Bloomer werd gepropageerd als nieuwe vrouwenkleding. In 1852 beweerde de Franse feministe Jeanne Deroin dat men zich in haar land niet zo op moest winden over dit kostuum, aangezien men er in Berlijn allang in rondliep. Maar in 1846 had de Duitse feministe Louise Aston dat al ontkend in de (vergeefse) hoop zo te ontkomen aan verbanning uit de stad wegens overtreding van het verbod op het dragen van mannenkleding door vrouwen. Volgens Aston was de enige die in Berlijn in ‘Bloomers’ had rondgelopen een toeriste uit Engeland geweest. In Amelia Bloomers eigen blad *The Lily* werd in 1851 beweerd dat niet alleen vrouwen in Engeland, maar ook velen in Ierland en Spanje het kostuum enthousiast hadden opgenomen in hun garderobe. De

Feminism and Modernity in the Middle East (Princeton 1998); Sylvia Paletschek en Bianka Pietrow-Ennker (eds.), *Women’s Emancipation Movements in the Nineteenth Century. A European Perspective* (Stanford 2004).

- ⁶ Dit probleem wordt bijvoorbeeld gesignaleerd in Ann Taylor Allen, ‘Lost in Translation? Women’s History in Transnational and Comparative Perspective’, in: Anne Cova (ed.), *Comparative Women’s History. New Approaches* (New York 2006) 87-115.
- ⁷ Zie Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* (Londen en New York 1993; eerste druk 1983) 6-7; Linda Colley, *Britons. Forging the Nation 1707-1837* (Londen 1992).
- ⁸ Zie naast het eerder genoemde McFadden, *Golden Cables of Sympathy* onder andere: Mineke Bosch, ‘Internationalism, Theory, and the Future of Women’s History’, *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 11 (1990) 107-118; Christine Bolt, *Sisterhood Questioned? Race, Class and Internationalism in the American and British Women’s Movements, c. 1880s-1970s* (Londen en New York 2004).

Duitse feministe Louise Otto wist daar weer niets van, maar meende wel zeker te weten dat Bloomers behalve in Londen ook gedragen werden in Parijs en New York. Alleen dat laatste staat wel vast, aangezien Elizabeth Cady Stanton en Susan B. Anthony eens te New York voor een opstootje hebben gezorgd door in Bloomers de straat op te gaan. Van Engelse zijde daarentegen is van al dan niet toeristische Bloomers-draagsters weinig vernomen.⁹ Aan Nederland ging dit alles vrijwel geheel voorbij en zelfs een vroeg-twintigste eeuwse propagandiste van de broek voor vrouwen moest het hier nog praktisch zonder medestanders doen.¹⁰ Waarschijnlijk zijn Bloomers helemaal nergens in Europa gedragen, zo constateerde de Nederlandse kostuumhistorica Carin Schnitger ooit, maar dat neemt niet weg dat dit onlokaliserbare kledingstuk in de negentiende eeuw net zo'n internationaal symbool voor feminisme werd als meer dan een eeuw later op Nederlandse nationale schaal het geval zou zijn met de 'tuinbroek'.¹¹

Bloomers behoren tot de *petite histoire* van de vrouwenbeweging. Niettemin stemt deze *petite histoire* wel tot nadenken over de betekenis van 'het internationale' en 'het buitenland' in de *grande histoire*. Hoe het daarin staat met onlokaliserbare grootheden zal hierna worden onderzocht aan de hand van een kwestie uit de geschiedenis van het Nederlandse feminisme waarin althans volgens de gangbare opinie van die tijd 'buitenlandse invloeden' en 'internationale connecties' een centrale rol zouden hebben gespeeld.

Vecht-suffragettes?

In het gedenkboek dat de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht in 1919 uitbracht bij haar vijftienvestigjarig bestaan – nog net voordat ook de invoering van het actief vrouwenkiesrecht kon worden gevierd – staat een spannend verhaal.¹² 'Op 19 september in den jare 1916, op den dag van de opening der Staten Generaal is het gebeurd', zo begint het. Op die dag namelijk reisde de schrijfster van het verhaal, Magdalena Hingman-Dobberke, dan ruim 50 jaar oud, met honderden andere Vereenigingsleden uit het hele land naar het centrum van Den Haag, getooid met geel-witte kiesrechtlinten en dito vlaggetjes, om daar temidden van het Prinsjesdag-publiek de eis van vrouwenkiesrecht uit te dragen.¹³ Op het moment dat koningin Wilhelmina naderde

⁹ Anderson, *Joyous Greetings*, 196-198.

¹⁰ Zie: Myriam Everard, 'Henriette van Loenen-de Bordes (1853-1934). Tandarts met de broek', *Historica* 31:2 (2008) 12-14.

¹¹ Carin Schnitger en Inge Goldhoorn, *Reformkleding in Nederland* (Utrecht 1984) 6. Dat het feminisme van de Tweede Golf in het Nederlands taalgebied met ('paarse') tuinbroeken wordt geassocieerd lijkt geen twijfel: anno 2009 levert het intikken van 'tuinbroek' in combinatie met 'feminisme' meer dan 7.500 Google-hits op, waarvan zeker de eerste paar honderd relevant zijn. Het gaat daarbij om een uitsluitend Nederlands verschijnsel, een twintigste-eeuws internationaal equivalent van het Bloomerkostuum bestaat niet.

¹² *Gedenkboek bij het 25-jarig bestaan van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht 1894-1919* (Amsterdam. [1919]) 152-153.

¹³ Magdalena Dobberke (1865-1955) behoorde tot de eerste leden van de Vereniging voor

greep mevrouw Hingman het vlaggetje van een medestrijdster en zwaaide het boven de hoofden van de omstanders uit, in de hoop dat de majesteit het zou opmerken. Op dat moment hoorde zij naast zich een opgewonden man roepen ‘nèèr met dat ding, je weet heel goed dat dat niet mag’. Toen ze hem vroeg waar hij zich mee bemoeide, begon hij meteen te slaan. Deze ‘woesteling’ bleek een ‘stille’ van de politie te zijn die mevrouw Hingman ook nog met geweld probeerde te arresteren. Daarbij scheurde haar bloes, want ze wilde niet mee. Uiteindelijk werd ze door omstanders ontzet en droop de politieman af, mèt het vlaggetje en ook met haar visitekaartje (!). In overleg met het hoofdbestuur van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht werd besloten om aangifte van mishandeling te doen, maar eenmaal op het bureau zagen de dames daar toch maar vanaf. Ze begrepen immers wel dat de Haagse politie zichzelf alleen maar uit zenuwen een heroïsche stemming had aangeproat met ‘Engelse schrikbeelden van straatgevechten, rinkelruiten en uitslaande branden’ en een heuse ‘suffragetteaanval op de hofstad’. En dat de agent daarom gemeend had een ‘Hollandsche vecht-suffragette’ in de kraag te moeten vatten. Maar ach, zo eindigt mevrouw Hingman, ‘de politiedienaar, dachten wij, was wellicht huisvader, wij wilden geen gezin in moeilijkheid brengen’.¹⁴

‘Een Hollandsche suffragette’, zette de redactie van het gedenkboek als titel boven dit verhaal en dat was natuurlijk, net als de toonzetting van het hele verhaal, niet heroïsch maar ironisch bedoeld. Want al kon de Haagse politie dan misschien Hollandse kiesrechtvrouwen en Engelse suffragettes niet zo goed uit elkaar houden, de Hollandse kiesrechtvrouwen zelf wisten wel beter. Of eigenlijk iedereen die in die tijd wel eens een krant las. Nu had de militante Women’s Social and Political Union (WSPU), de organisatie die zich het scheldwoord *suffragettes* voor *suffragists* (kiesrechtstrijdsters) als geuzennaam had toegeëigend, in de Eerste Wereldoorlog uit patriotische overwegingen zijn acties meteen gestaakt, maar in 1916 en 1919 moet de herinnering aan suffragette-geweld nog zeer levendig zijn geweest. Want geweld was het, in de meest letterlijke zin van het woord. Nog vlak voor de oorlog, in mei 1914, was er voor de poorten van het Koninklijk Paleis in Londen een ware veldslag geleverd tussen tweehonderd deels met stokken gewapende suffragettes aan de ene kant en vijftienhonderd met knuppels bewapende politie-agenten aan de andere kant. Daarbij raakten verschillende vrouwen gewond en sommige zelfs invalide voor het leven. Meer dan zestig vrouwen werden gearresteerd, onder wie voor de zoveelste keer de befaamde mrs Emmeline Pankhurst, oprichtster van de WSPU.¹⁵ De beroemde foto van die arrestatie, waarop te zien is hoe een schreeuwende maar door hongerstaking sterk vermagerde mrs Pankhurst

Vrouwenkiesrecht, waarvan ze in 1909 de afdeling Schiedam mede-oprichtte. Ze was ook verder zeer actief in het verenigingsleven, in haar jongere jaren onder andere als voorzitter van de Haagse Dames Fietsclub, in welke hoedanigheid ze in 1897 als eerste vrouw (tevergeefs) een gooi deed naar het bestuurslidmaatschap van de ANWB. Ze was gehuwd met Johan Alexander Hingman (1864-1954), schilder en leraar tekenen aan de HBS en het gymnasium te Schiedam, later directeur van de avond-HBS aldaar. Met dank aan Myriam Everard.

¹⁴ Voor meer spannende verhalen en de relativering daarvan, zie Mineke Bosch, *Een onwrikbaar geloof in rechtvaardigheid. Aletta Jacobs 1854-1929* (Amsterdam 2005) 583-584.

door een forse geüniformeerde agent wordt opgetild en weggedragen, laat wel een ander beeld op het netvlies achter dan het bescheiden geduw en getrek in Den Haag.¹⁶

Arrestatie van mrs Emmeline Pankhurst voor Buckingham Palace, mei 1914.
Bron: <http://entoen.nu/>

In Nederland was de oprichting van de WSPU in 1903 niet meteen als een hoogtepunt van militantie ervaren, maar dat was aan de overzijde van het Kanaal ook niet het geval. Er bestonden namelijk in het Verenigd Koninkrijk al sinds de jaren zestig van de negentiende eeuw verschillende kiesrechtverenigingen, die zich in 1897 min of meer hadden geschaard onder de paraplu van de National Union of Women Suffrage Societies onder leiding van Millicent Garrett Fawcett, met wie de Nederlandse Aletta Jacobs al kennis had

¹⁵ Zie onder andere Andrew Rosen, *Rise Up Women! The Militant Campaign of the WSPU 1903-1914* (Londen en Boston 1974) 232-233.

¹⁶ Het Museum of Londen biedt deze foto tot op de dag van vandaag aan als prentbriefkaart of via internet, opmerkelijk genoeg met de vermelding dat de betrokken politiemann twee weken na de arrestatie aan een hartaanval is overleden. Zie ook Diane Atkinson, *The Suffragettes in Pictures* (Londen 1996).

gemaakt tijdens haar studieperiode in Londen in 1879.¹⁷ De Engelse vrouwenbeweging zette vrouwenkiesrecht al vroeg op de agenda – de eerste petitie aan het parlement was van 1866 – en won daarna aan belang, draagvlak en ledental, maar stuitte voortdurend op een gesloten front in het House of Lords en de regering.¹⁸ Daar leek even verandering in te komen toen in 1906 de liberalen aan de macht kwamen, maar ook de liberale leiders waren en bleven tegen vrouwenkiesrecht gekant. Ruim veertig jaar geduldige overtuigingsarbeid, lobbywerk en parlementaire keurigheid leek dus niets te hebben opgeleverd.

Vanaf 1906 kreeg daarom de organisatie van Emmeline Pankhurst en haar dochters Christabel en Sylvia de politieke ruimte om de teleurstelling over wat werd aangeduid als 'het verraad van de liberalen' om te zetten in een meer confronterende politieke tactiek. Aanvankelijk ging het daarbij om zulke 'ondamelijke' maar wel uitgekiend publiciteitsgerichte zaken als leuzen op straat kalken, optochten organiseren, jezelf aan hekken van openbare gebouwen ketenen, leuzen roepen van de publieke tribune, gigantische hoeveelheden pamfletten uitdelen, toespraken op straat houden etcetera. Binnen enkele jaren ging het daarnaast ook om op grote schaal ruiten ingooien en om ongeoorloofde demonstraties houden om jezelf te laten arresteren en dan in hongerstaking te gaan.

De regering bleef onvermurwbaar en de politie greep steeds harder in, waarbij seksueel geweld niet werd geschuwd. Daarmee kwam een escalerende geweldsspiraal op gang, met suffragettes die brievenbussen, maar ook kerken en andere gebouwen in brand staken, golfterreinen verwoestten en liberale politici persoonlijk achtervolgden tot en met het plaatsen van bommen in (lege) huizen. De regering van haar kant liet hongerstaaksters gedwongen voeden (wat een buitengewoon invasieve en verwondende ingreep was, waaraan minstens één suffragette overleed) en maakte in het algemeen vooraanstaande activistes het leven zo zuur mogelijk. Die lieten zich bij openbare optredens dan weer ondersteunen door professioneel opgeleide vrouwen-knokploegen. Tussen 1912 en 1914 richtten de suffragettes enorme schade aan – een recente beredeneerde schatting spreekt van een bedrag van minstens 700.000 Pond, wat heden ten dage ongeveer gelijk zou staan aan ruim 250 miljoen Euro.¹⁹ De sfeer van ludieke acties was in deze tijd allang geweken voor een soms grimmige straatoorlog, met daarnaast treurige incidenten als de dood van Emily Wilding Davison die zich voor het paard van de koning wierp tijdens de Derby van 1913, of de vernieling van de Venus van Velasquez in de National Gallery door Mary Richardson.

¹⁷ Bosch, *Onwrikbaar geloof*, 125-128.

¹⁸ Eerherstel voor het belang van deze lange, 'gematigde' traditie in de Engelse strijd voor het vrouwenkiesrecht nadat de aandacht jarenlang uitsluitend op de suffragettes gericht was geweest geeft Sandra Stanley Holton, *Feminism and Democracy. Women's Suffrage and Reform Politics in Britain 1900-1918* (Cambridge etc.1986).

¹⁹ C.J. Bearman, 'An Examination of Suffragette Violence', *English Historical Review* 120 (2005) 365-397. Omrekening via de historische database van Lawrence H. Officer, <http://www.measuringworth.com/ppoweruk/index.php> (geraadpleegd 05-05-2009).

De vraag wat al die harde acties nu hebben opgeleverd wordt in het meest recente onderzoek niet erg positief beantwoord: het lijkt er veel op dat niet de confrontatiepolitiek van de suffragettes maar het geduldig handwerk van de suffragists uiteindelijk de weg heeft vrijgemaakt voor de toekenning van het kiesrecht aan de Engelse vrouwen – overigens werd dat pas algemeen vrouwenkiesrecht in 1928.²⁰ Niettemin zijn historici het er wel over eens dat de nauwelijks tien jaren van spectaculaire suffragette-activiteit het vrouwenkiesrecht meer onder de aandacht hebben gebracht dan ooit, niet alleen in Engeland, maar over de hele wereld.²¹ Daarbij vergeleken was de scheur in de bloes van mevrouw Hingman van een onbeduidendheid die alleen op ironische toon als een spannende anekdote kon worden opgedist. Toch was hier net iets meer aan de hand. Ongetwijfeld namelijk herkenden Nederlandse lezers van het gedenkboek er een verwijzing in naar een scheur van grotere betekenis, een met veel publiciteit omgeven scheuring in het verenigd front der vrouwenkiesrechtstrijdsters uit 1907, waarmee volgens sommigen echte vecht-suffragettes van de overzijde van het Kanaal alles van doen hadden gehad.

Geoutreerden en ultra's

Het was inderdaad allemaal begonnen met een onmiskenbare interventie door een heuse suffragette. Eind februari 1907 namelijk kwam de Londense feministe Dora Montefiore op uitnodiging van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht een serie lezingen geven in Nederland.²² In Engeland was Montefiore vooral bekend geworden om haar eenvrouwsguerilla tegen de belastingdienst onder het motto 'taxation without representation is tyranny'. Ze had in dat kader geweigerd belasting te betalen, haar huis gebarricadeerd tegen deurwaarders en een protestvlag uitgehangen die veel bekijks trok. Ook had ze in 1906 deelgenomen aan een van de eerste spraakmakende acties van de suffragettes, waarbij deze in de vergaderzaal van het Engelse parlement kiesrechtleuzen schreeuwden en pamfletten uitstrooiden. Montefiore en tien andere vrouwen waren hierom gevangen genomen, maar Montefiore kwam vervroegd vrij, waarna ze de WSPU verliet uit onvrede met mrs Pankhursts voorkeur voor gewelddadige confrontaties met de politie.

²⁰ Naast Holton, *Feminism and Democracy* ook Martin Pugh, *The March of the Women. A Revisionist Analysis of the Campaign for Women's Suffrage, 1866-1914* (Oxford 2002; eerste druk 2000).

²¹ De literatuur over de suffragette-campagnes en hun internationale weerslag is buitengewoon omvangrijk. Een overzicht, ook historiografisch, biedt June Purvis en Sandra Holton, *Votes for Women* (Londen 2000).

²² Dora Fuller (1851-1934) was gehuwd geweest met George Barrow Montefiore, die in 1889 overleed, waarna zij uit verontwaardiging over de onmogelijkheid om voogdes te worden over haar eigen kinderen een bijzonder militant feministe werd. In haar latere leven zou Dora Montefiore uiteindelijk terecht komen bij het radicale socialisme en communisme, als goede vriendin van Clara Zetkin en Alexandra Kollontai. Zie Elizabeth Crawford, *The Women's Suffrage Movement. A Reference Guide 1866-1928* (Londen 1999) 418-423.

Een strooibiljet van Dora Montefiore, ongedateerd. Bron: Beeldarchief Alletta Instituut voor Vrouwengeschiedenis, Amsterdam.

Taxation without Representation is Tyranny.

Mrs. Dora B. Montefiore
Has twice had her Furniture Distrained
and Sold for refusing to pay Taxes.

**Women of England,
DEMAND THE VOTE.**

That you may have a voice in
The laws you obey
and
The Taxes you pay.

Een aantal vooraanstaande Nederlandse feministen zoals Aletta Jacobs, Dora Haver en Wilhelmina Drucker was onder de indruk geraakt van Montefiore toen ze op het congres van de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht van 1906 met een enthousiaste toespraak solidariteitsbetuigingen aan nog gevangen zittende suffragettes had weten los te krijgen. Nu kreeg Montefiore zelf, na haar door Haver of Jacobs uit het Engels vertaalde toespraak, van Nederlandse kiesrechtvrouwen solidariteitsbetuigingen aangeboden, en wel lauwerkransen met rood-wit-blauwe linten.²³ Haar gloedvolle verhalen betroffen vooral de door haarzelf tentoongespreide burgerlijke ongehoorzaamheid, terwijl de werkelijk gewelddadige optredens van de WSPU, waarmee ze bovendien al gebroken had, nog ver in de toekomst lagen. Toch maakten haar drukbezochte lezingen veel reacties los op militante actievormen en die waren niet alleen positief. Nederlandse feministen waren het wel vaker met elkaar en met bijvoorbeeld socialisten oneens geweest over doelstellingen en actievormen, maar ditmaal werd die onenigheid steeds nadrukkelijker geformuleerd in termen van een contrast tussen Engeland en Nederland. In Amsterdam verklaarde zo de redactrice van het vooraanstaande feministische tijdschrift *Belang en Recht*, Henriëtte Goudsmit:

Ik geloof de tolk te zijn van de groote meerderheid, als ik de beste wenschen uitspreek voor de Engelsche vrouwen; als ik de hoop uitspreek, dat zij niet meer genoodzaakt zullen

²³ Montefiores lezingen te Amsterdam op 26-02-1907, Haarlem 27-02-1907, Den Haag 28-02-1907 en Rotterdam 02-03-1907 brachten veel teweeg en er werd dan ook uitgebreid verslag gedaan door het *Algemeen Handelsblad*, *De Oprechte Haarlemsche Courant*, *Nieuwe Rotterdamse Courant*, en bijvoorbeeld de *Leeuwarder Courant*.

zijn demonstraties te houden van de soort, die wij zoo levendig hoorden beschrijven. Ofschoon wij de toewijding aan de zaak van het vrouwenkiesrecht, door mrs Montefiore en hare gezellinnen aan den dag gelegd, naar waarde schatten, moeten wij constateeren, dat de middelen, door haar aangewend, nimmer de onze kunnen zijn. De wettige, constitutioneele weg, en geen andere, kan en zal ons, Nederlandsche vrouwen, voeren tot het vrouwenkiesrecht.²⁴

Waarop Annette Versluys-Poelman, die voorzitter van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht was geweest vanaf de oprichting in 1894 tot 1903, meende te moeten repliceren 'zich niet aangetrokken te voelen tot het krachtdadig optreden der voorstandsters van vrouwenkiesrecht in Engeland, maar wanneer zij in Nederland ooit daartoe genoodzaakt mocht worden, er zeker niet voor te zullen terugdeinzen!' Daarop volgde luid applaus uit de zaal.²⁵

In deze korte woordenwisseling tussen Goudsmit en Versluys-Poelman wordt een opmerkelijk patroon zichtbaar dat ook in andere discussies uit deze periode telkens terug kan worden gevonden: de critici van Montefiore werpen zich op als vertegenwoordigsters van 'de' Nederlandse vrouwen, terwijl de sympathisanten steeds namens zichzelf spreken. Impliciet laten de sympathisanten daarmee wel zien dat niet alle Nederlandse vrouwen vertegenwoordigd worden door de critici, maar zij beperken zich tot rood-wit-blauwe linten en eisen nooit met zoveel woorden het representeren van 'Nederland' voor zichzelf op. Deze asymmetrie wordt nog versterkt doordat alle sympathisanten benadrukken dat zij net als de critici van mening zijn dat de situatie in Nederland heel anders is dan die in Engeland, waardoor hun eventuele bereidheid tot meer confronterende acties iets wordt voor een vage toekomst. Kortom, het applaus uit de zaal mag dan voornamelijk de sympathisanten zijn toegefallen, de termen van de discussie werden kennelijk vooral bepaald door de critici. En dat waren termen waarin het gematigde 'Nederland' werd uitgespeeld tegen het radicale 'Engeland'.

Degenen die daarvoor hadden gezorgd waren de prominente jongere feministes Elisabeth (Lizzy) van Dorp en Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck. De laatste was in 1903 al eens een directe concurrent geweest van Aletta Jacobs voor het presidentschap van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht en nadien waren de onderlinge betrekkingen langzamerhand verslechterd. In 1906 had Wijnaendts Francken-Dyserinck, nu met een groepje medestanders, opnieuw een gooi gedaan naar het presidentschap, maar zonder succes. Om allerlei redenen had zij ditmaal besloten haar lidmaatschap van de Vereeniging op te zeggen en de zaken maar op de spits te drijven. Via een aantal artikelen dat in de grote landelijke dagbladen verscheen in de periode direct voorafgaand aan het bezoek van Montefiore legden Wijnaendts Francken en Van Dorp uit dat het 'de eigenaardige betoelingen in Engeland ten gunste van het vrouwenkiesrecht' waren geweest die ook in Nederland de vraag hadden geactualiseerd waar het heen moest met het feminisme. Een van de artikelen, 'Suffragettes en nog wat' getiteld, opende dan wel met de gerust-

²⁴ *Leeuwarder Courant* 01-03-1907.

²⁵ *NRC* 27-02-1907.

stellende mededeling dat er tussen 'het revolutionaire optreden van enkele vrouwen in Engeland' en 'de tweespalt in de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht te onzent' 'weinig direct verband' bestond, maar vervolgde prompt met een paginalange uiteenzetting waarin de verschillende visies op feminisme binnen de Nederlandse kiesrechtvereniging werden geduid aan de hand van de Engelse verhoudingen. Maar er was wel een verschil: in Engeland waren de suffragettes openlijk 'violent' en revolutionair, de zogeheten radicale feministen die in Nederland met de suffragettes sympathiseerden lieten alleen doorschemeren dat zij te zijner tijd wel tot allerlei extreme acties bereid waren. Deze 'ultra's' waren dus eigenlijk een soort crypto-suffragettes. Des te erger was het dat zij nu het initiatief hadden genomen om een echte suffragette 'in Holland' te laten spreken.

Dit maakt op het Hollandsche publiek den indruk, alsof zij den dames eens zal komen vertellen, hoe zij het hier hebben aan te leggen. Men bedenke zich wel tweemaal. Ons volk is van dergelijke zotheden niet gediend.

Wie de Engelse suffragettes en hun acties niet veroordeelde en geen afstand nam van iemand als Montefiore, hoorde duidelijk tot een 'geoutreerde richting', in plaats van tot wat eigenlijk kenmerkend was voor het Nederlandse feminisme. Met dezulken konden daarom de meer gematigde echte Nederlandse feministen niet meer samenwerken, vonden Wijnaendts Francken en Van Dorp, als ze tenminste door 'ons volk', 'het Hollandsche volk', begrepen wilden worden.²⁶ Daarom richtten ze per direct een eigen kiesrechtvereniging op. Deze nadrukkelijk 'Nederlandsche' Bond voor Vrouwenkiesrecht beroemde zich erop, anders dan de Vereeniging, in de statuten een artikel te hebben opgenomen dat 'wanordelijke en gewelddadige middelen' bij de propaganda voor vrouwenkiesrecht verbood.²⁷ De tot dan toe volgehouden strategie om de strijd voor het vrouwenkiesrecht hoe dan ook met gesloten gelederen te voeren was hiermee eind februari 1907, nog voordat Dora Montefiore aan het eind van haar lezingentournee was gekomen, definitief verleden tijd.

Internationale nabijheid en distantie

Op het eerste gezicht ziet het er dus naar uit dat de internationale uitstraling van de Britse suffragettes in Nederland een wel heel dramatisch effect heeft gehad: een heuse scheuring in de vrouwenkiesrechtbeweging,

²⁶ Alle artikelen werden vlak voor het begin van Montefiores tournee gebundeld in E.C. van Dorp en W. Wijnaendts Francken-Dyserinck, *Een knuppel in 't hoenderhok* (Haarlem 1907), de geciteerde zinswendingen zijn naast vele andere relevante passages te vinden op de pagina's 1, 40, 46-47, 49, 53.

²⁷ Verslag van de oprichtingsvergadering te Den Haag op 27 februari 1907, *Algemeen Handelsblad* 28-02-1907. Het verbod op wanordelijke en gewelddadige middelen (artikel 5 van de statuten) werd in de discussies van 1907 steeds centraal gesteld, onder verwijzing naar de lezingen van Montefiore.

volgens dezelfde logica die ook in de socialistische Internationales periodiek tot grensoverschrijdende scheuringen en splitsingen leidde. Een duidelijk geval van buitenlandse invloed dus. Maar bij nader toezien blijkt die voorstelling van zaken toch net iets te simpel.

Wel lieten veel vooraanstaande leden van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht vanaf 1907 openlijk merken dat zij op zijn minst gefascineerd waren door de suffragette-tactieken en weigerden zij om, zoals de Bond dat deed, die acties ondubbelzinnig te veroordelen. Aletta Jacobs en Martina Kramers betoonden zich tijdens het congres van de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht in Amsterdam in 1908 opvallend enthousiaste toehoorders bij het optreden van enkele suffragettes, terwijl de woordvoersters van de Bond er juist alles aan deden om hun anti-suffragette standpunt als het enige echte Nederlandse standpunt te presenteren. Niet op het congres zelf overigens, want daar had de Vereeniging zich ditmaal expliciet het alleenrecht weten toe te eigenen om de Nederlandse vrouwen te vertegenwoordigen.²⁸ Vereenigingsveteraan Titia van der Tuuk wist net voor het congres van start ging een vertaling te publiceren van de suffragette-tendensroman *The Convert*, in het Nederlands *Bekeerd* geheten en warm aangeprezen door Wilhelmina Drucker in haar blad *Evolutie*.²⁹ Aletta Jacobs' oude vriendin Elise Haighton reisde in 1909 op 68-jarige leeftijd nog naar Engeland om mee te doen aan de plechtige ontvangsten van uit de gevangenis ontslagen suffragettes en een jaar later was Jeanne van Lanschot Hubrecht eventueel bereid voor hele groepen Nederlandse feministes de deelname aan een grote suffragette-demonstratie in Londen te organiseren.³⁰ Wolter Broese van Groenou sr., pater familias van het bekende, nauw met Aletta Jacobs bevriende feministengeslacht, schreef in 1910 voor een concours hippique zijn paard Suffragette in.³¹

²⁸ 'Uit Amsterdam. Int. Congres voor Vrouwenkiesrecht. Vijfde dag', *Land en volk* 20-06-1908; W. Wijnaendts Francken-Dyserinck, 'Congresindruk', *De Amsterdammer. Weekblad voor Nederland* 28-06-1908; 'Congres-indrukken', *Evolutie* 01-07-1908 en 16-07-1908; M. Boissevain-Pijnappel, 'Historisch overzicht', in: *Gedenkboek Nederlandsche Bond voor Vrouwenkiesrecht 1907-1917* (Amsterdam 1917) 76-107, aldaar 76-81.

²⁹ Elizabeth Robins [C.E. Raimond], *Bekeerd*. Naar het Engelsch door Titia van der Tuuk (Almelo 1908); *Evolutie* 11-03-1908 en 17-06-1908.

³⁰ Elise A. Haighton, 'Het Londensche congres voor vrouwenkiesrecht', in: *Vragen des tijds* 35 (1909) II, 304-318; mededeling van J. van Lanschot Hubrecht in *Maandblad van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht* 15-05-1910.

³¹ 'Concours hippique op 23 Juni [1910] tijdens de lustrumfeesten te Leiden gehouden', *Wereldkroniek* 02-07-1910; 'Het concours hippique te Leiden', *De Revue der Sporten* 29-06-1910.

Mevrouw Kruger op Suffragette van W. Broese van Groenou, in juni 1910.
Bron: De Revue der Sporten 29-06-1910.

Rond 1910 ontwikkelde de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht ook steeds meer ideeën voor straatpropaganda die door de publieke visuele cultuur van de Britse suffragettes geïnspireerd waren.³² Maar of hier nu van enorme buitenlandse invloed kan worden gesproken is twijfelachtig. Het is namelijk tekenend dat eigenlijk vooral de afdeling Amsterdam van de Vereniging te vinden was voor straatpropaganda. Die afdeling was zeker niet representatief voor de vereniging als geheel. Ze werd gedomineerd door Verenigingsoprichtsters Dora Haver en Wilhelmina Drucker, dat wil zeggen door de zeer weinige vrouwen in de Vereniging die een verleden hadden in de 'oude' socialistische beweging van Ferdinand Domela Nieuwenhuis en die al in de jaren tachtig van de negentiende eeuw in rumoerige kiesrechtbetogingen hadden meegelopen.³³ Daarentegen liet de eerste (en enige) landelijke Nederlandse kiesrechttocht waarin volgens hedendaagse historici invloed van de suffragetestijl te zien zou zijn op zich wachten tot 1916, toen de suffragettes zelf al twee jaar lang niets meer van zich hadden laten horen. Bovendien had die optocht wel het massale en visueel afwisselende, maar niet het confronterende dat zo typerend was voor suffragette-acties, terwijl ook, heel anders dan in Engeland, veel nadruk werd gelegd op regionale klederdrachten als symbool voor het lokale en vertrouwde.³⁴ Toen het Nederlandse Parlement uiteindelijk de voor het

³² Bosch, *Onwrikbaar geloof*, 449-450.

³³ H. Verwey Mejan, 'Straatpropaganda', in: *Gedenkboek Vereniging*, 149-151.

³⁴ Bosch, *Onwrikbaar geloof*, 580; ook Hanneke Hoekstra, *Het hart van de natie. Morele verantwoording en politieke verandering in Nederland 1870-1919* (Amsterdam 2005) 172-174.

vrouwenkiesrecht cruciale grondwetswijziging ging bespreken werd het door de Nederlandse kiesrechtfeministen niet bestormd, maar omgeven door een 'stille wacht'.³⁵ Al met al viel dan ook in het overwegend op lobby en propaganda binnenshuis gerichte activiteitenprogramma van de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht nauwelijks een spoor van de suffragetestijl te ontwaren. De tournee van Montefiore was in de herinneringscultuur van de Vereniging al snel vervaagd achter het beeld van het Wereldcongres van 1908, dat de kiesrechtkwesie zeer veel meer respectabiliteit had bezorgd en de Vereniging een bijna verdubbeld aantal leden.³⁶ Dat laatste gold overigens ook voor de Bond, al was die op het congres niet welkom geweest.

In de op 1908 volgende jaren stelde de Bond het contrast met ultra's en suffragettes aanzienlijk minder op de voorgrond. Pas in 1913, toen de gewelddadigheid van de suffragette-campagnes een hoogtepunt bereikte, werd er weer een daad gesteld. Terwijl de Verenigingsfeministe Johanna Naber nog bereid was om in ieder geval de zelfmoordactie van Emily Davison te verdedigen, besloot de Bond tot het sturen van een 'Open brief' aan de WSPU.³⁷ Daarin viel onder meer te lezen:

Het Bestuur van den Nederlandschen Bond voor Vrouwenkiesrecht, acht het zijn plicht, in het openbaar een protest tot U te richten, naar aanleiding van de door uwe leden bij voortduring gebruikte gewelddadige middelen.

Wij achten deze middelen èn principieel verkeerd, èn in hoogste mate schadelijk voor de door U en ons voorgestane zaak van het Vrouwen-Kiesrecht. Orde is de eerste eisch van een beschaafden staat, en alle geweld immoreel als wapen in handen van een iegelijk, wien andere middelen ten dienste staan. [...] Waar gij uw eigen persoon blootstelt, kan men uw moed nog respecteren: waar gij echter, U zelf schuilhoudend, bommen legt, brieven en andere eigendommen vernielt, ambtenaren aan ontploffingen blootstelt, daar moeten wij, terwille onzer goede zaak, uwe handelingen als verachtelijk brandmerken. Daarom zeggen wij U in naam van duizenden Nederlandsche vrouwen, die hun werk van vele jaren bedreigd zien door u, laat af van deze misdadige middelen.³⁸

De Vrije Vrouwen Vereniging van Wilhelmina Drucker ondernam onmiddellijk een tegenactie en stuurde een 'Open brief' naar 'de Regeering van het Britse Rijk', waarin onder andere te lezen viel:

De Vrije Vrouwenvereniging [...] drukt haar groot leedwezen uit over de militante daden van de suffragettes in het Britsche Rijk en verzoekt de Regeering zoo spoedig mogelijk een einde daaraan te maken, door den vrouwen toe te staan wat zij ten rechte vragen.³⁹

³⁵ Bosch, *Onwrikbaar geloof*, 579-582, 584.

³⁶ *Ibidem*, 424-441.

³⁷ Johanna Naber, 'In memoriam Emily Wilding Davison', *De Amsterdammer* 17-08-1913.

³⁸ *De Ploeger. Correspondentieblad van den Nederlandschen Bond voor Vrouwenkiesrecht* 6: (maart 1913). De WSPU stuurde prompt een Open Brief terug waarin op beschaafde toon werd uitgelegd dat geweld het enige middel was wat feministen nog open stond en dat het kennelijk ook werkte, want in ieder geval stond vrouwenkiesrecht sinds de oprichting van de WSPU bovenaan de politieke agenda, *De Ploeger* 6:3 (april 1913).

Maar op dat moment had toch ook in kringen van de Vereniging scepsis over de suffragettestijl het gewonnen van fascinatie. De afdeling Heerenveen keurde de suffragette-acties in een openlijke verklaring af.⁴⁰ Toen zowel aan Aletta Jacobs als aan Wilhelmina Drucker werd gevraagd wat ze nu eigenlijk van al dat brandstichten en bommenleggen vonden, benadrukten beiden als nooit tevoren dat typisch Engelse verhoudingen niet naar de Nederlandse situatie overdraagbaar waren. Drucker nam de gelegenheid te baat om uit te leggen dat de escalatie van de Engelse kiesrechtstrijd vooral terugging op het misplaatste vertrouwen van gematigde feministen in de liberalen, een nauwelijks verhulde toespeling op wat volgens haar Aletta Jacobs in Nederland te verwijten viel. Jacobs trok zich met het voor haar kenmerkende pragmatisme terug op de constatering dat ze geen verstand had van de Engelse verhoudingen, maar tevreden was omdat er in Nederland sinds de suffragette-acties meer dan ooit over vrouwenkiesrecht werd geschreven.⁴¹

Het was inmiddels allang duidelijk dat Vereniging en Bond zich in de praktijk evenzeer hielden aan de Nederlandse regels van keurig politiek gedrag, zodat beide in gezusterlijke samenspraak de bescheiden kiesrechtzaal konden inrichten van de Tentoonstelling ‘De Vrouw 1813-1913’ ter gelegenheid van honderd jaar Koninkrijk der Nederlanden.⁴² Maar hoe was het inmiddels gesteld met de anti-suffragette sentimenten van degene die in 1907 de zaak op de spits had gedreven? Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck wenste zich in een terugblik uit 1917 alleen nog maar te herinneren dat zij en haar medestanders uit ergernis over ‘de mentaliteit van het Hoofdbestuur’ uit de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht waren weggelopen, ‘terwijl – dit zij in ‘t voorbijgaan opgemerkt – de sympathie met of de veroordeeling van de suffragettes bij de scheiding mede gewicht in de schaal wierp’.⁴³ Daarmee werd het anti-suffragette artikel uit de statuten van de Bond wel wat al te zeer ‘in ‘t voorbijgaan’ aangeroerd. Maar wie de ontwikkelingen van na 1907 beziet en dan ook nog weet heeft van de jarenlange rivaliteit tussen Jacobs en Wijnaendts Francken-Dyserinck die aan 1907 voorafging, die is toch geneigd om, net als hedendaagse historici Marijke Mossink en Mineke Bosch, deze herinnering als een treffende onthulling van prioriteiten te lezen.⁴⁴ In dat geval zijn de acties

³⁹ *Evolutie* 20-05-1914.

⁴⁰ *Leeuwarder Courant* 15-03-1913.

⁴¹ T., ‘Dr Aletta H. Jacobs over de suffragettes. (Een vraaggesprek)’, *Leeuwarder Courant* 01-09-1913; [F. Netscher], ‘Karakterschets. Mevrouw W. Drucker’, *Hollandsche Revue* 19 (1914) 97-111.

⁴² F.S. van Balen-Klaar, ‘De kiesrechtzaal’, in: *Gedenkboek Tentoonstelling De Vrouw 1813-1913* (Amsterdam 1913) 29-30.

⁴³ W.W.F.D., ‘Waarom?’, in: *Gedenkboek Bond*, 67-72, aldaar 72.

⁴⁴ Marijke Mossink, ‘Tweeërlei strooming? "Ethisch" en "rationalistisch" feminisme tijdens de eerste golf in Nederland’, *Socialisties-feministische Teksten* 9 (1985) 104-120; Bosch, *Onwrikbaar geloof*, 403-420. Mossink en Bosch leggen elk andere accenten, maar beiden komen na zorgvuldige lezing van de bronnen tot de conclusie dat de scheuring in de vrouwenkiesrecht-beweging een zeer binnenlandse aangelegenheid was, waarbij persoonlijke haat en nijd en politieke meningsverschillen onontwarbaar met elkaar verbonden waren.

van de suffragettes en de tournee van Dora Montefiore geen voorbeeld van een buitenlandse of internationale invloed op de Nederlandse vrouwenbeweging, maar hebben we hier te maken met activisten die een interne machtsstrijd in het Nederlandse feminisme naar hun hand probeerden te zetten door hun tegenstandsters te diskwalificeren omdat die niet ‘Nederlandse’ maar ‘buitenlandse’ standpunten zouden representeren. Het Engelse buitenland fungeerde dan eerder als een projectiescherm voor Nederlandse politieke tegenstellingen dan als een zelfstandige bron van al dan niet verderfelijke beïnvloeding.

Tot besluit: het buitenland in de canon van de Nederlandse geschiedenis

Het zou te simpel zijn om naar aanleiding van deze episode uit de geschiedenis van het Nederlandse feminisme te concluderen dat het bij verwijzingen naar buitenlandse invloeden of internationale contacten eigenlijk altijd gaat om binnenlandse conflicten die als het ware binnenstebuiten worden gekeerd. In dit geval kan zelfs de poging van Van Dorp en Wijnaendts Francken-Dyserinck om het feminisme van politieke rivaal te karakteriseren als in het Nederlands vertaald suffragettisme slechts gedeeltelijk zo worden begrepen. Even goed zou de wending die zichzelf op dat moment aan hun politieke activiteiten gaven gezien kunnen worden als een effect van de Britse suffragette-acties, althans als een wending die zonder deze acties niet mogelijk was geweest. Juist de koppeling van hun grieven jegens personen aan algemenere en elders op de spits gedreven politieke posities gaf immers aan hun agitatie meer cachet en effect dan voorheen. Wat de Vereenigingsfeministen betreft is duidelijk dat die hun standpunten heus niet opdeden aan de overzijde van het Kanaal, maar anderzijds is evenzeer duidelijk dat de suffragettes onmiskenbaar als extern kristallisatiepunt voor hun politieke positionering fungeerden. De opwindende van 1907 was zeker niet de eerste en ook niet de laatste keer dat men binnen en om de Vereeniging ernstig van mening verschilde over doelstelling en strijdmiddelen, maar het was wel een belangrijk moment in de explicitering van deze meningsverschillen. Niet voor niets schreef de Vereenigingsfeministe Anna Polak in een terugblik op alle rumoer in de *Evolutie*:

De artikelen, gedurende onze kiesrechtverwikkeling in de wereld gezonden, hebben zoal geen andere, althans *deze* verdienste gehad, dat zij ons dwongen een aantal vragen, tot dusverre op den achtergrond van ons bewustzijn sluimerend, onder de oogen te zien en zoo mogelijk tot een oplossing daaromtrent te geraken.⁴⁵

Dat deze keer de strijd zo nadrukkelijk werd uitgevochten in termen van een tegenstelling tussen nationale stijlen had zeker te maken met de specifiek

⁴⁵ Anna Polak, ‘Feminisme en politiek’, *Evolutie* 08-05-1907. Mij lijkt dan ook dat Mossink gelijk heeft als zij het belang van ‘1907’ voor de definiëring van feministische politiek in Nederland hoger inschat dan Bosch doet (vergelijk noot 44), zie ook mijn ‘Om de kans op één vrouw in het parlement. De vrouwenkiesrechtbeweging tussen neutraliteit en richting’, *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 1999*, 35-45.

Britse radicalisering van het feministisch actierepertoire door de suffragettes. Maar ongetwijfeld speelden ook het steeds toenemende belang van de Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht als federatieve vereniging van nationale feminis- mes en de daardoor opgeroepen strijd om het recht de afzonderlijke naties te vertegenwoordigen een rol. Ook het nationale gemeenschapsdenken van iemand als Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck was van invloed.⁴⁶

Kortom, de tournee van Montefiore, de acties van de Britse suffragettes, de rivaliteiten tussen Nederlandse feministen, meningsverschillen over feministische politiek, het zijn allemaal elementen die in februari 1907 in onderlinge wisselwerking voor een politieke rel in de vrouwenkiesrechtstrijd zorgden. Historici kunnen zich bij hun reconstructie van episodes als deze beter niet laten verleiden tot het in detail willen bepalen op welk moment in deze wisselwerking het eigenlijk-Nederlandse begint of het typisch-Engelse eindigt. Daarmee zouden ze namelijk binnen gezogen worden in het politieke universum van de toenmalige historische participanten, compleet met de soms nogal xenofobe trekjes van een tegenstelling als ‘Hollands’ en ‘buitenlands’. Als dit stukje kiesrechtgeschiedenis iets laat zien, dan is het wel dat categorieën als het nationale en het internationale, het binnenland en het buitenland, ‘ons land’ en ‘andere landen’, allermist naar vanzelfsprekende geografische of historische eenheden verwijzen. Ze zijn inzet en uitkomst van politieke processen. Daarbij blijkt ‘ons land’ al even virtueel van karakter te kunnen zijn als ‘het buitenland’. Net als burgerlijk en proletarisch, godvruchtig en goddeloos, rechts en links, zijn het noties die kunnen worden ingezet om specifieke politieke tegenstellingen te markeren en soms ook te maskeren. Het is dan ook veel interessanter om uit te zoeken wie en hoe op welk moment, met welke bedoelingen, onder welke voorwaarden en in welke mate erin slaagt om de eigen categorisering geaccepteerd te krijgen als definitie van de situatie, en waarom die situatie dan soms als ‘nationaal’ wordt getypeerd. Nationale geschiedenis zou niet zozeer moeten worden afgelost door iets als internationale of internationaal vergelijkende geschiedenis, maar door een geschiedenis van de talloze grensoverschrijdende ‘verknoppingen’ waarvan het nationale en het internationale, het binnen- en het buitenland, beide een product zijn.⁴⁷

⁴⁶ Liesbeth Kortbeek, ‘Zusters, weest bereid! Het gemeenschapsdenken van Esther Welmoet Wijnaendts Francken-Dyserinck (1876-1956)’, *Ex Tempore* 16:44 (1996) 97-110.

⁴⁷ Om dit soort verknoppingen waarin zowel het nationale als het niet-nationale worden gedefinieerd te typeren zijn verschillende aanduidingen in omloop. Myriam Everard en ik spreken van ‘intersections’, in ons ‘Forgotten Intersections. Wilhelmina Drucker, early Feminism and the Belgian-Dutch Connection’, *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis/Revue belge de filologie et histoire* 77:2 (1999) 440-472. In Alys Eve Weinbaum e.a. (eds.), *The Modern Girl around the World. Consumption, Modernity, and Globalization* (Durham en Londen 2008) is sprake van ‘multidirectional citation’. Het meest gelukkig is waarschijnlijk de door Michael Werner en Bénédicte Zimmermann voorgestelde term ‘histoire croisée’ of ‘entangled history’ in hun ‘Beyond Comparison. Histoire croisée and the Challenge of Reflexivity’, *History and Theory* 45 (2006) 30-50. Zie voor een toepassing op de geschiedenis van de vrouwenbeweging het werk van de Belgische historica Julie Carlier, bijvoorbeeld haar

Wie er oog voor heeft kan een wellicht niet geheel als zodanig bedoelde voorafschaduwning van dit type geschiedenis aantreffen bij een bezoekje aan de website van de Nationale Canon van Nederland. In de afbeelding van een anonieme ‘demonstrante door de politie gearresteerd’, ter illustratie van het feminisme van Aletta Jacobs en de strijd om het vrouwenkiesrecht in Nederland, herkennen op onverwachte verknoppingen bedachte waarnemers niet de wederwaardigheden van mevrouw Hingman, maar de fameuze aanhouding van mrs Pankhurst in 1914, als had die zich voor een koninklijk paleis in Den Haag afgespeeld.⁴⁸ En dat terwijl er toch wel degelijk een foto te vinden was geweest van een confrontatie tussen Aletta Jacobs en een Haagse politie-agent...

Aletta Jacobs vraagt een politie-agent op Prinsjesdag 1916 tevergeefs om toelating van kiesrechtstrijdsters tot het Binnenhof. Bron: Beeldbank Gemeente-archief Den Haag.

‘Forgotten Transnational Connections and National Contexts. An “Entangled History” of the political Transfers that shaped Belgian First Wave Feminism (ca. 1890-1914)’, *Women’s History Review* (te verschijnen in 2010).

⁴⁸ Zie <http://entoen.nu/alettajacobs/beeld-en-geluid/politie-arresteert-demonstrante-voor-vrouwenkiesrecht#beeld>.

Mieke Aerts (1952) is Wilhelmina Drucker hoogleraar politieke geschiedenis van gender in Nederland aan de Universiteit van Amsterdam. Zij houdt zich bezig met de geschiedenis van het feminisme en van sekse als politieke kwestie in Nederland binnen een transnationale context. Relevante publicaties 'Laten zien hoe onmisbaar we zijn. De Vrouwenstaking van 1981', in: Marian van der Klein en Saskia Wieringa (eds.), *Alles kon anders. Protestrepertoires in Nederland, 1965-2005* (Amsterdam 2006) 19-38; 'Feminism from Amsterdam to Brussels in 1891. Political Transfer as Transformation', *European Review of History/Revue Européenne d'Histoire* 12 (2005) 347-362; *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie. Van Marga Klompé tot Jacqueline Hillen* (Amsterdam 1994). E-mail: w.d.e.aerts@uva.nl.

De problematische internationalisering van de Nederlandse jaren zestig

NIEK PAS

The Problematic Internationalization of 1960s Netherlands

The grand narrative of the 1960s is of a worldwide, socio-cultural movement with a reform agenda. The year '1968' plays a central role in the discourse about the 'Sixties worldwide'. This doubles up as a reference to a socio-cultural reality on the one hand and a metaphor for change on the other. The Netherlands also had to face an expanding, self-aware youth culture, rowdy student movements, alternative lifestyles and calls for emancipation. These developments, both historically and historiographically, do not necessarily run parallel with the concept of the Global Sixties. This paper traces the progress of the study of the Netherlands in the 1960s, which was carried out from a national perspective, and examines how the research associated with it relates to the international context mentioned earlier.

Inleiding

In 1986 maakten Dany Cohn-Bendit en de Nederlandse cineast en journalist Steven de Winter 'Nous l'avons tant aimé la révolution'. 'In de ban van de revolutie: omzien naar de jaren '60', zoals de Nederlandse vertaling van deze documentaire en van het bijbehorende boek luidde, is samengesteld uit interviews met een keur aan voormalige activisten uit Nederland, Frankrijk, Duitsland, Italië en de Verenigde Staten. Krachtige beelden, een stevige muzikale omlijsting en indringende uitspraken van hoofdrolspelers uit de 'beweging van de jaren zestig' vormen de ingrediënten. De documentaire suggereert een sterke mate van internationale eenvormigheid en gelijktijdigheid in de sociaal-culturele veranderingen die zich op planetaire schaal voordeden. De hele wereld was *in de ban van de revolutie* – nomen est omen. Deze film is dan ook een schoolvoorbeeld van de monocausale verklaringen (jongerenopstand), manicheïstische interpretaties (progressief versus conservatief) en overwegend teleologische redematies (met als hoogtepunt het revolutionaire jaar 1968) die in de loop van de decennia voor die 'roerige jaren zestig' in zwang zijn gekomen en die, blijkens de commemoraties van 1998 en 2008, nog altijd een taai leven leiden. Over deze film valt veel meer te schrijven maar mij gaat het hier om de relatie tussen nationale kaders en internationale context.

'1968' wordt stevast geïdentificeerd met spectaculaire gebeurtenissen in uiteenlopende landen, geassocieerd met globaliseringstendenzen in de jaren zestig en is mettertijd ook geworden tot een metafoor voor protest. De *grand narrative* van het onderzoeksobject 'de jaren zestig' is die van een wereldwijde sociaal-culturele beweging met één hervormingsagenda. Inmiddels ingeburgerde